निर्णय

मैत्रेयी पुष्पा

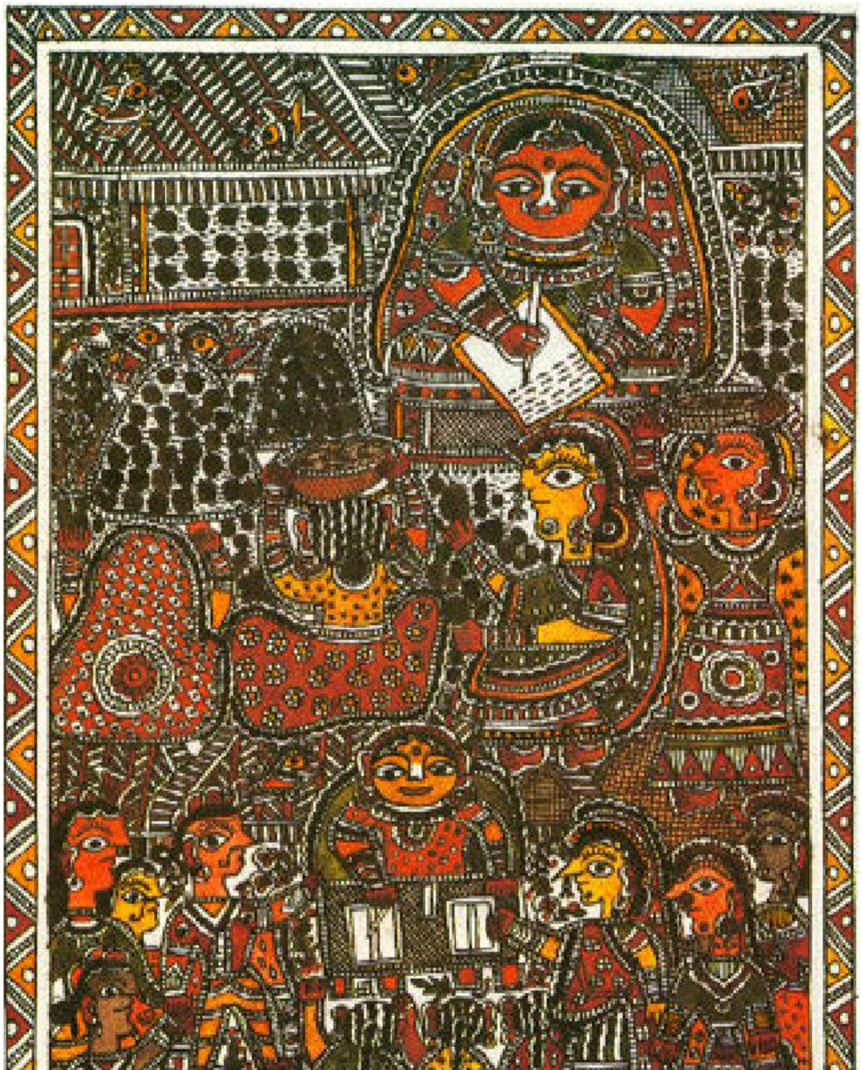
चित्र: मोती करण आणि
सत्य नारायण लाल करण

मैत्रेयी पुष्पा

मैत्रेयी पुष्पा या एक प्रख्यात हिंदी लेखिका आणि संवेदनशील कवयित्री आहेत. त्यांचा जन्म १९४४ मध्ये उत्तर प्रदेशातील अलीगढ जिल्ह्यातील एका गावात झाला. त्यांच्या साहित्यकृतींमध्ये, ग्रामीण भागात राहत असूनही स्त्रिया आपल्या हक्कांबाबत जागरूक असल्याचे दिसून येते. त्यांच्या कादंबऱ्यांमध्ये 'स्मृतिदंश', 'बेटवा बहती रही' आणि ‘इदंनमम' यांचा समावेश आहे, तसेच 'चिनार', 'लालमानियान' हे त्यांचे कथासंग्रह आणि 'लकीरें' हा त्यांचा कवितासंग्रह आहे. त्यांच्या साहित्यकृतींचे इंग्रजी व्यतिरिक्त तमिळ, कन्नड आणि उर्दू भाषांमध्येही भाषांतर झाले आहे. मैत्रेयी यांना हिंदी अकादमी *कृती सन्मान, प्रेमचंद सन्मान, नंजना गुड्डू तिरुमलंबा शाश्वती पुरस्कार* आणि *कथा पुरस्काराने सन्मानित करण्यात आले आहे*. आजही, मैत्रेयी यांची लेखणी कठोर सामाजिक रूढींशी संघर्ष करणाऱ्या ग्रामीण स्त्री पात्रांना साकारते. 'निर्णय' ही अशाच एका स्त्रीची कथा आहे.

आदरणीय साहेब

साभार,

निवडणुकीचे निकाल जाहीर झाले आहेत, ते तुम्ही ऐकले असतील.

माझ्या विजयाच्या दिवसाप्रमाणेच आजही मला आश्चर्य वाटते.

मी गावच्या प्रधान पदावर निवडून येईन असे मला कधीच वाटले नव्हते.

मला इतकी मतं कशी मिळाली?

जेव्हा मी त्या स्त्रियांना आनंदी पाहिले, तेव्हा मला कारण समजले.

गावाच्या चौकात गेले. तसेही, माझे तिथे जाणे योग्य मानले जात नाही. रणवीरने आधीच सांगितले होते की, मी मजुरासारखी डोक्यावर टोपली घेऊन गेले तर ते चांगले दिसणार नाही. शेवटी, मी सरपंचाची पत्नी होते.

जेव्हा मी प्रमुख झाले, तेव्हा माझ्या पतीबद्दल आणि आमच्या गावाविषयीचा आदर अनेक पटींनी वाढला.

गावातील स्त्रियांपासून सुरक्षित अंतर ठेवावे अशा सूचना मला मिळाल्या होत्या.

मी तुम्हाला इसुरियाबद्दल बहुधा आधीच सांगितले असेल.

लग्न होऊन आम्ही दोघी एकाच गावातआलो. लाजाळू असणे हा तिचा स्वभाव नव्हता.

एके दिवशी, शेळ्या चारत असताना ती गावाच्या चौकात आली. “ओ बसुमातिया? ...? आमची गावप्रमुख?”

सगळे हसायला लागले.

ती डोळ्यात चमक आणून म्हणाली, “आता तू प्रमुख झाली आहेस, म्हणून खुश आहेस, हो ना? ऐका सगळ्या स्त्रियांनो, ही समानतेची वेळ आहे. आता, जर तुमचा नवरा तुम्हाला मारत असेल, तर कृपया बसुमतीला कळवा. तुमच्या नवऱ्याला तुरुंगात पाठवा. आणि हो बसुमती? रणवीरासारखी, तू अन्यायतर करणार नाही, हो ना?”

जेव्हा माझ्या पतीने मला मारहाण केली, तेव्हा मी स्वतः ती कागदपत्रे रणवीरच्या हवाली केली. रणवीर त्या कागदपत्रांवर बसून राहिला आणि काहीच केले नाही. त्यामुळे, माझा नवरा मला मारतच राहिला.

इसुरियाने आपले हात उघडे केले. त्यावर सर्वत्र ओरखडे होते. सर्वांचे चेहरे फिके पडले.

"ऐक, एक दिवस रणवीर जात्यावर दळण करेल आणि आपली बसुमती राज्य करेल," असे म्हणत इसुरिया निघून गेली.

पहाटे, चूल पेटवल्यानंतर मी भांडे चुलीवर ठेवलेच होते, तेवढ्यात मला एक आवाज ऐकू आला.

“बसुमती, ओ बसुमतिया…” ती इसुरिया होती.

"जा, बसुमती, पाचही न्यायाधीश (पंच) चौकात तुझी वाट बघत बसले आहेत." ती आनंदाने हसली.

जेव्हा मी बैठकीसाठी गेले, तेव्हा मी घुंघट घातला आहे की नाही हे पाहण्यासाठी बायका घरातून डोकावू लागल्या.

माझ्या साडीचे काठ कपाळापर्यंत पोहोचत होते. माझा चेहरा झाकलेलाही नव्हता आणि उघडाही नव्हता.

आम्ही चौकात पोहोचताच रणवीर धावत आला. तो कठोर आवाजात म्हणाला, “कुठे चालली?”

इसुरिया म्हणाली, “गावप्रमुख, आम्ही पंचायतीला जात आहोत. रस्ता द्या.”

रणवीर मला म्हणाला, “तू घरी जा.”

इसुरिया तोंड उघडून पाहत राहिली.

मी थिजल्यासारखी झाले. माझा सगळा उत्साह नाहीसा झाला. इसुरियासुद्धा हतबल होती आणि म्हणून तीसुद्धा माझ्यासोबत परत आली.

इसुरिया पुटपुटत राहिली, "बघा, आता हद्द झाली! बसुमतिया गावची प्रमुख आहे आणितरीही रणवीर राज्य करतोय! गावच्या प्रमुखासारखं वागण्याऐवजी रणवीरने आपल्या कुटुंबाची काळजी घ्यावी?"

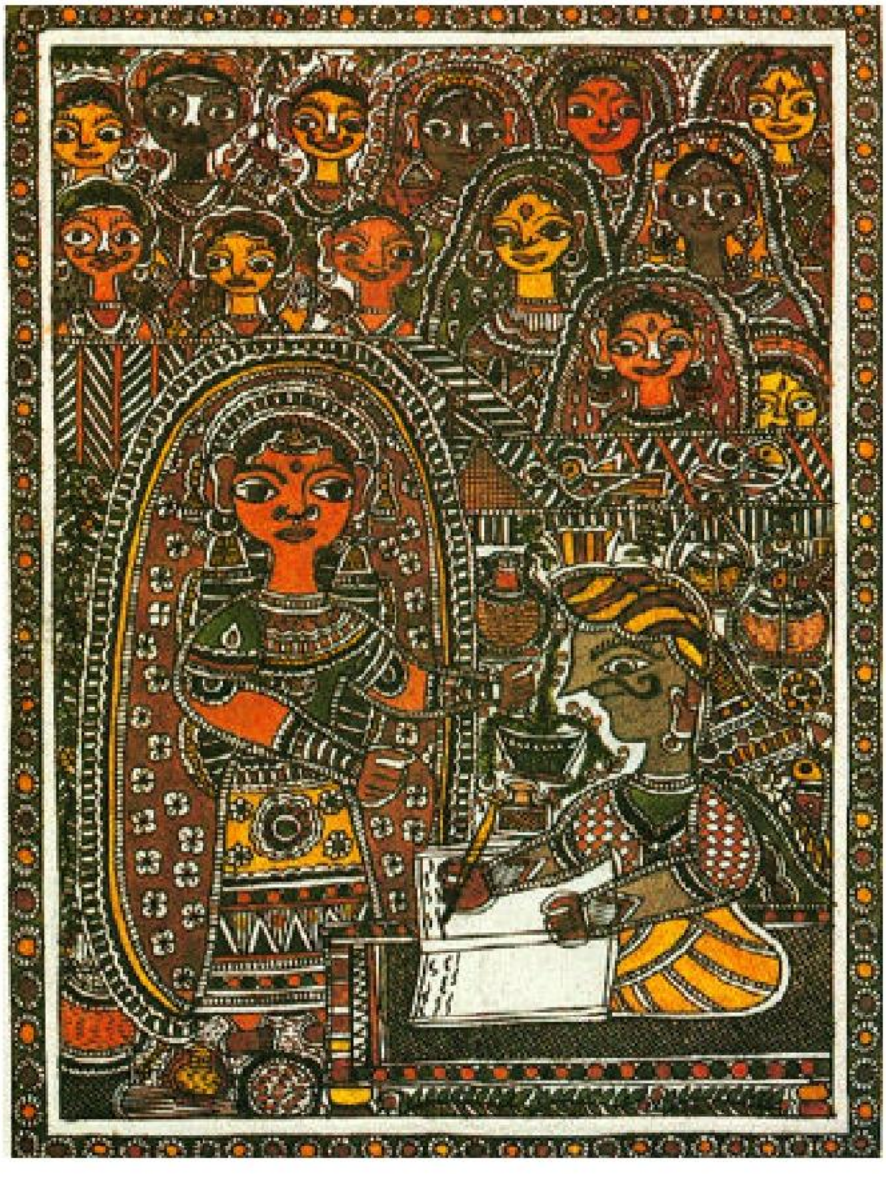
माझी छाती गुदमरल्यासारखी झाली होती.

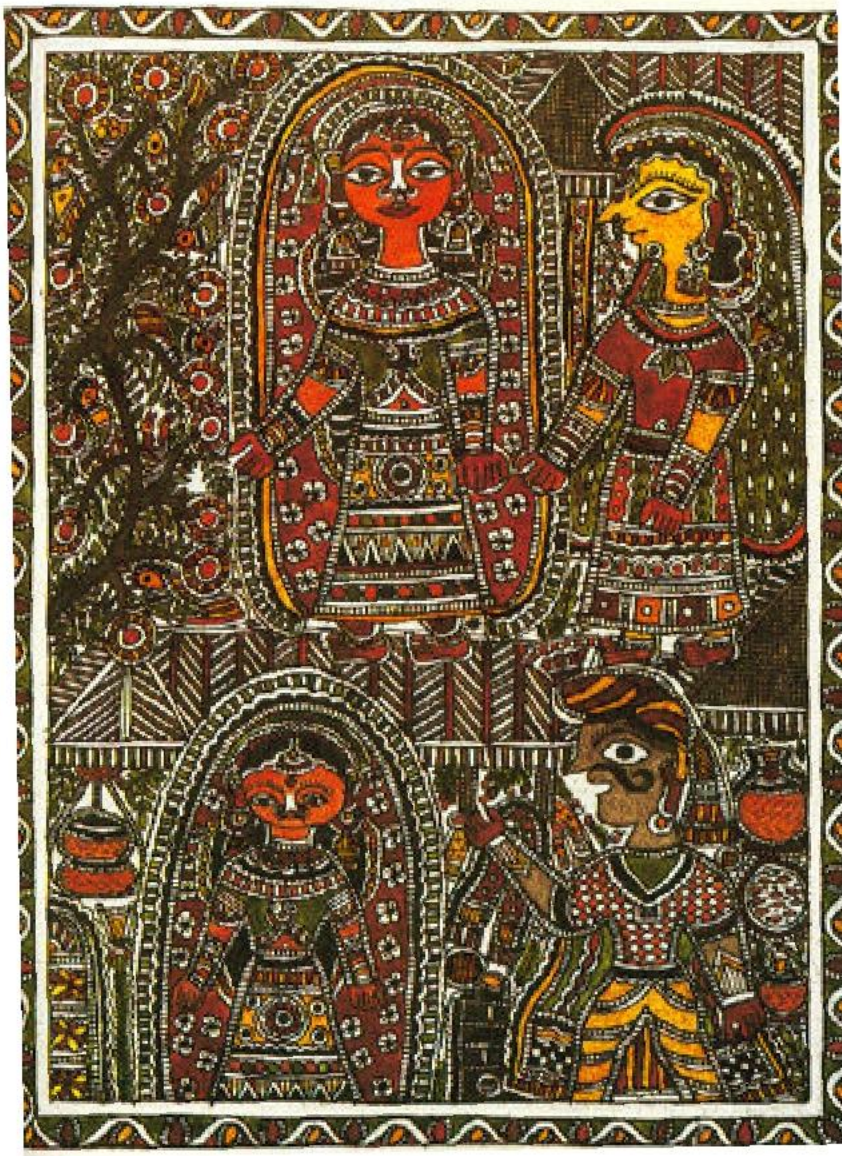
गुरुजी, काटे माझ्या आत्म्याला टोचत राहिले.

रणवीर परत आला आणि त्याने समजावून सांगण्याचा प्रयत्न केला.

“तू पंचायतीच्या व्यासपीठावर बसलेले चांगले दिसले नसते. कृपया तू लाजलज्जा सोडू नको.”

त्या दिवसानंतर, मला पंचायत व्यासपीठावरून आमंत्रणे येतच राहिली. पण मी उंबरठा ओलांडताच कोणीतरी मला ओरडायचे. का माहित नाही, पण सामना करून प्रत्युत्तर देण्याचे धाडस माझ्यात नव्हते. माझ्या मनात संताप खदखदायचा. माझ्या ओठांवर चिडचिड यायची. पण दुधाच्या फेसाप्रमाणे, माझा आतला विरोध लवकरच शांत व्हायचा.

साहेब, मी कित्येक दिवस विचार करून सही न करायचं ठरवलं. रणवीरला जे हवं ते करू दे. रणवीर रजिस्टर घेऊन पलंगावर बसला होता. त्याने मला अनेकदा बाहेर बोलावले. शेवटी, जेव्हा तो चिडला, तेव्हा मी जवळ जाऊन त्याच्या बाजूला उभी राहिले.

"रणवीर?"

तो तोंड उघडून टक लावून पाहत होता.

“मजूर माझ्याकडे आले होते, त्यांच्या विटा, दगड, प्रवासाचा मोबदला अजून मिळालेला नाही...? गावातल्या बायका मला टोचून बोलतात की, गावच्या सरपंचाने तिच्या दारात सिमेंटची भिंत बांधून घेतली आहे. तुम्ही तुमचा रस्ता दगडांनी बांधला, पण ताई, तुमचं आमच्याशी असं काय वैर होतं की तुम्ही आम्हाला चिखलात सोडून दिलं?”

"कोण म्हणणार की हे सरदाराचं गाव होतं? खड्ड्यांमध्ये पाणी, डास, कचरा, जवाहर रोजगार योजनेतून आलेल्या पैशांचं काहीच झालं नाही...", मी पुढे म्हणत राहिले.

"गावातल्या बायका तसं म्हणत होत्या, की तू? ह्या बायका माझ्याशी अशा स्वरात कधीपासून बोलायला लागल्या? मला कोणी कधी काही विचारलं नाही, पण तुला मात्र इतके प्रश्न विचारत राहतात." रणवीरची भाषा धारदार होती.

थरथरत्या हातांनी मी ते मनातल्या मनात लिहिले.

'बसुमती देवी'

सही!

ज्या दिवशी मी हे पैसे आणले, त्या दिवशी मी गावासाठी चकचकीत शाळा, पक्के रस्ते, रोजगार आणि इतर असंख्य गोष्टींची स्वप्ने पाहिली होती.

माझ्या सहा अक्षरी सहीने स्वप्नांच्या घराच्या प्रत्येक कणाला नुकसान पोहोचवले आहे.

काही दिवसांनी एक वृद्ध स्त्री आली आणि तिने दरवाजा ठोठावला.

“अग बाळ?? बसुमती?"

मी अंगणात आले. ती वृद्ध स्त्री माझ्या पाया पडली, "मुली, कृपया माझी असहायता आणि दुर्दशा समजून घे. माझ्या जावयाला रजा मंजूर झालेली नाही. कृपया माझी मुलगी हरदेईच्या खटल्याचा निकाल लवकरात लवकर लावा."

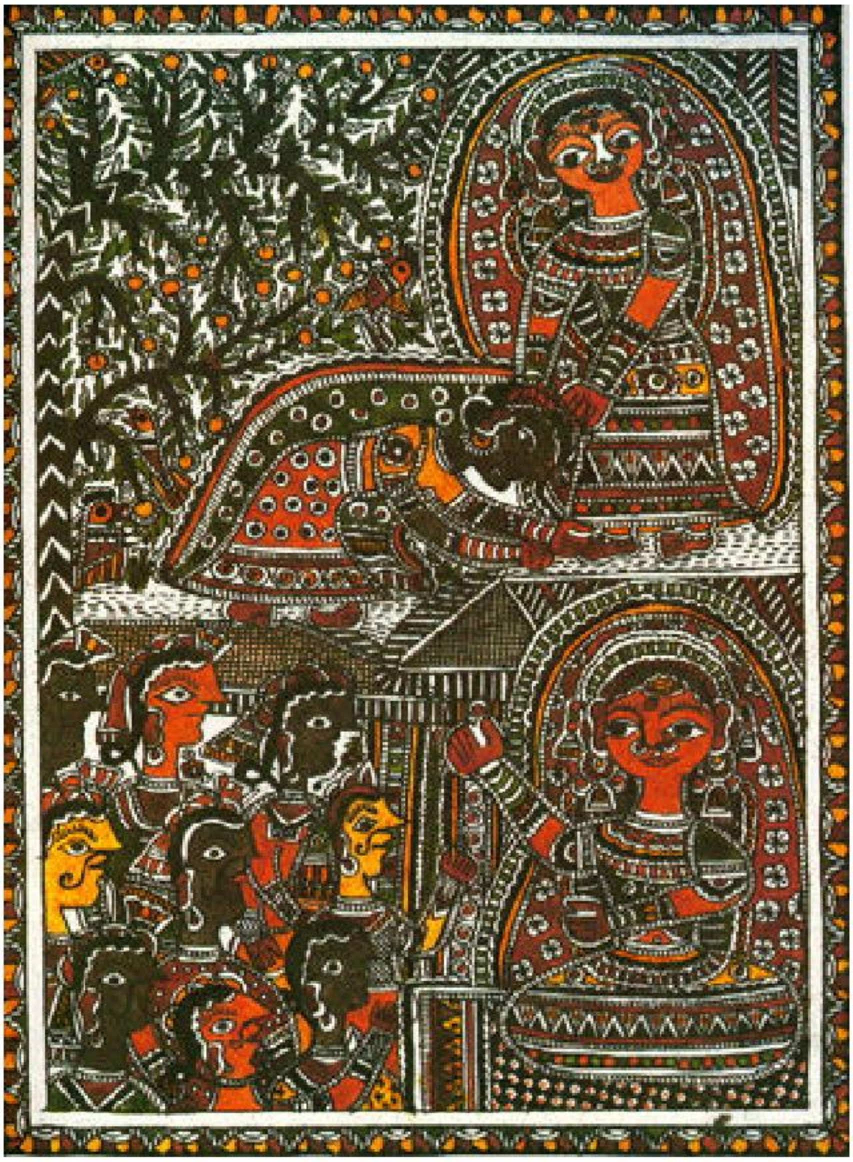
मी तिथे उभा राहून ऐकत राहिले.

"मुली, मुलीचं दुःख अदृश्य असतं. बाप सैतान आहे, शांतपणे जगणं आमच्या नशिबात नाही." असं म्हणत तिच्या डोळ्यांतून अश्रू वाहू लागले.

त्या क्षणी, का माहित नाही, पण मी त्या वृद्ध महिलेसोबत संकोचत्या पावलांनी चालत होते. माझा दीर देववीर मला सतत थांबवण्याचा प्रयत्न करत होता.

मी निकाल घेऊन परत आले. मला प्रचंड समाधान वाटले. पंचायतीचे व्यासपीठ एखाद्या मंदिरासारखे वाटत होते.

त्या रात्री रणवीरच्या शिव्यांनी आणि शापांनी मला डोक्यापासून पायापर्यंत न्हाऊ घातले.

“जर तुला अशा न्यायालयीन कामात रस होता, तर तू कायद्याचा अभ्यास करायला हवा होता. सांग, तू हे नाटक कधी थांबवणार?”

मी भीतीने थरथरले. तरीही, कसेतरी माझ्या ओठांतून शब्द बाहेर पडले.

“हरदोई गयावया करत होती. तुम्ही तिच्या प्रकरणाचा निकाल लावला असता तर बरं झालं असतं. तुम्हाला सगळं काही माहीत होतं. मग, तुम्ही तिला तिच्या वडिलांच्या तावडीतून का नाही सोडवलं?”

तो रागाने थरथरू लागला.

“कोणता निर्णय? तुम्हाला नुकताच मिळालेला निकाल?”

“ऐक, तुला निवडणुकीसाठी उभं करण्याशिवाय माझ्याकडे पर्याय नव्हता. मी एकाच वेळी दोन पदं सांभाळू शकत नसल्यामुळे ती एक सक्ती होती. मग मी विचार केला, माझ्या पत्नीपेक्षा अधिक विश्वासू कोण असेल?”

'विश्वासार्ह' हे शब्द उच्चारताना रणवीरच्या चेहऱ्यावर एक विषारी हास्य होते. ते शब्द एखाद्या सुरीसारखे माझ्या काळजाला चटका लावून गेले. सगळं काही सोडून कुठेतरी दुसरीकडे निघून जावं असं मला वाटलं.

माझी इच्छा आहे की मी फक्त इसुरिया आहे . मान आणि सभ्यतेच्या खोट्या कल्पनांपासून मुक्त. या पोकळ परंपरांच्या पलीकडे.

जेव्हा मी सकाळी उठले, तेव्हा मला भीती वाटली.

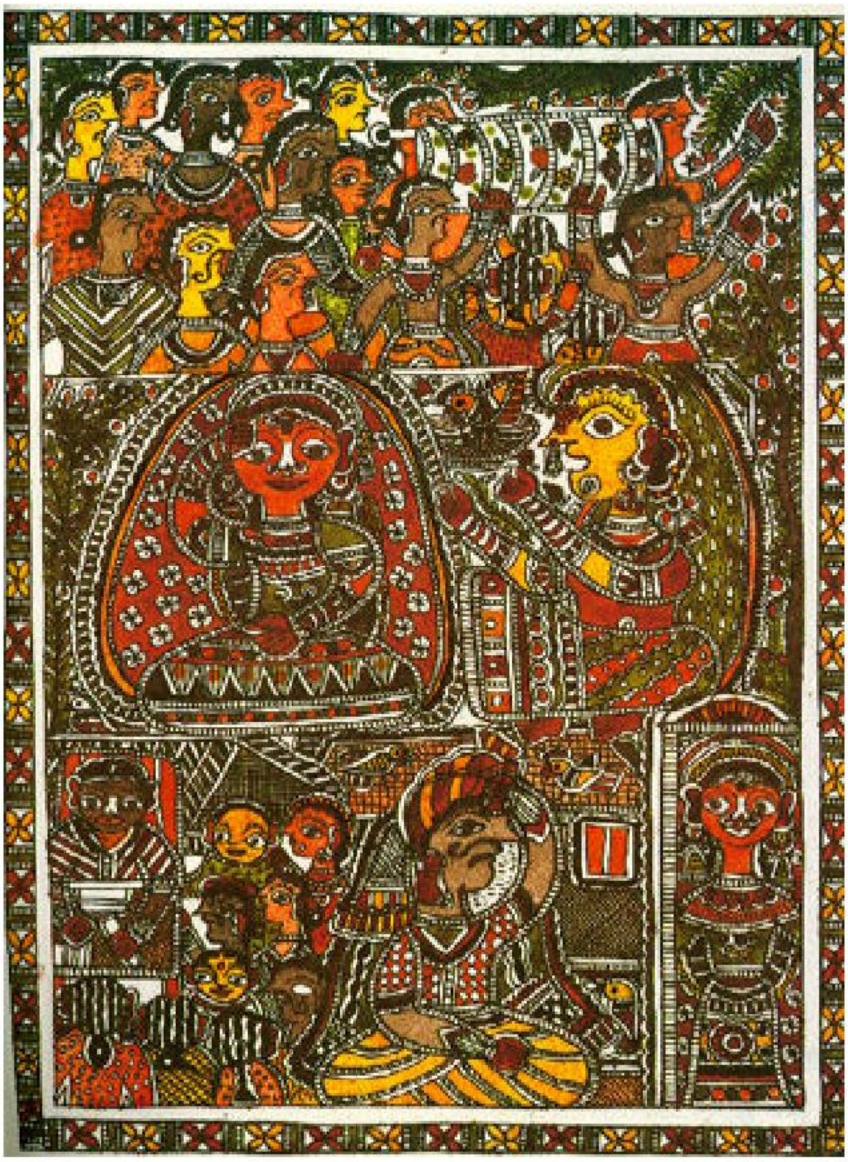
"तुझं शिक्षण निरुपयोगी आहे! तुझा सगळा अभ्यास निरर्थक आहे!" हा इसुरियाचा व्याकूळ आवाज होता.

हरदेईने विहिरीत उडी मारून आत्महत्या केली.

मी खूप थकले होते आणि अंगणात निश्चल बसून राहिले. रातोरात न्यायाधीशांचा निकाल कोणी बदलला? हरदेईला तिच्या पतीसोबत जाण्यापासून कोणी थांबवले?

इसुरिया मला हलवत म्हणाली, "आपण एखाद्या लाकडी काठीला – एखाद्या निर्जीव लाकडाच्या तुकड्याला – मत दिलं असतं तर बरं झालं असतं. निदान ती उभी राहून शत्रूवर हल्ला तरी करू शकली असती. पण रणवीरची वधू, तू या मोठ्या घराची सून आहेस. तू गावच्या सरपंचाची पत्नीसुद्धा आहेस."

जणू काही हरदेईची अंत्ययात्रा माझ्याच घरापासून सुरू झाली आहे, असे मला वाटले.

वेळ निघून गेली.

पुन्हा एकदा प्रमुखाची निवडणूक आली. रणवीर उभा राहिला. निवडणुकीची हवा एवढ्या जोरात वाहत होती की निवडणुकीपूर्वीच तीन उमेदवारांनी माघार घेतली.

एकच उरला, आणि तोही एका लोहाराचा मुलगा होता. कदाचित तो भोळा असेल.

रणवीर सकाळी निघून गेला. मी माझे मत टाकून संध्याकाळी परत आले.

रणवीर रात्री थकून परत आला.समजून घेण्यासारखे काहीच उरले नव्हते.

मी त्याच्या पराभवाबद्दल त्याचे सांत्वन करू लागले. मी माझ्या पतीचे सांत्वन करण्यासाठी माझ्या शरीराने आणि मनाने शक्य ते सर्व प्रयत्न केले होते.

तेवढ्यातच, बाहेरून देववीरचा आवाज माझ्या कानावर आला. "जर आणखी एक मत असते, तर भाऊ हरला नसता.“

एक मत.माझा विश्वासच बसत नव्हता. माझ्या आतले सर्व काही डगमगू लागले.

पण मी काय करू शकले असते? त्या दिवशी, मी माझ्या मनातील मत्सर दडपून टाकू शकले नाही.

मला माफ करा,

तुझी,

बसुमती